

БИСЕРКА РАЈЧИЋ

МАРИЈА ЈАЊИОН – ЈЕДНА НЕОБИЧНА БИОГРАФИЈА

Марија Јањион (Maria Teresa Janion, 1926–2020), историчарка и теоретичарка пољске књижевности у доба романтизма, културе и идеја XIX и XX века, члан Пољске академије наука и Пољске академије уметности рођена је у градићу Моњкама у Подласком војводству у некадашњој Литви, у скромној чиновничкој породици са двоје деце, у којој је мајка била стуб породице, а отац алкохоличар. Док црква није допуштала развод таквог брака. Тако да је Марија или Миша, како су је најближи звали, неколико година у раном детињству провела код ујака у Сједлцама. Јањионови су се преселили у Вилно кад је Марија и њен брат Мирко требало да упишу средњу школу. Међутим у Вилну су живели на периферији где су се будући гимназијалци нашли међу децом која нису марила за школу и одавала се криминалу и крађама. Тако да је Марија дружећи се са поменутима једва положила пријемни испит за гимназију и понављала шести разред. Мада, већ тада је читала и писала дневник о прочитаним књигама, често по пет књига дневно. У Вилну су провели и Други светски рат. Најпре под совјетском, а затим немачком окупацијом. Живели су тешко, али нису слати у концентрационе логоре као Јевреји, у којима је огромна већина страдала, а њихове синагоге и архиве спаљене. Од којих су се спасли само они који су побегли у Совјетски савез, под условом да су били комунисти. После рата, с обзиром на промену територија Пољске и Литве, породица Јањион се преселила у пољски Лођ. Марија је пре тога положила матуру у Торуњу. У Лођу је започела студије полонистике, завршивши их 1946. године веома успешно. Током студија запазио је професор Стефан Жулкјевски, марксиста и професор историје и теорије пољске књижевности, касније један

од најистакнутијих пољских семиотичара и исте године позвао је да сарађује с његовим часописом *Ковачница*. 1948. захваљујући њему, запослила се као асистент у Институту за књижевност Пољске академије наука. Поред књижевности, од самог почетка бавила се пољском културом, историјом, филозофијом, расизмом, анти-семизитмом, хомофобијом, мизогинијом и мизогамијом у Пољској у XIX и XX веку. 1949. преселила се у Варшаву и постала члан Пољске уједињене радничке партије, из које је искључена 1979. Магистрирала је 1955. на основу рада Луцјан Сјемјењски, романтичарски песник. 1957. постала је доцент. Исте године почела је да предаје на Вишој педагошкој школи у Гдањску. 1963. стекла је звање ванредног професора. 1964. постала је шеф Катедре историје уметничких форми, а 1968. шеф Катедре историје књижевности XIX века Варшавског универзитета и један од најбољих предавача. Била је веома цењена и од стране студената. Међутим, како је школска 1968/1969. била година побуне студената у целој Пољској, забрањено јој је даље да предаје. 1973. захваљујући свом изузетном научном раду, проглашена је за редовног професора. Међутим, могла је да води само докторантске студије у Институту за књижевност Пољске академије наука, а не и на Варшавском универзитету. 1979. постала је члан Удружења пољских писаца, које је 1983. укинута.

Од почетка 70-их година деловала је и у „демократској опозицији”. Између осталог, основала је Независно друштво научних курсева. 1976. објавила је студију *Рајн и форма* посвећену аутобиографском роману *Сећања на Варшавски усџанак* Мирона Бјалосшевског. Реч је о Варшавском устанку из 1944. године, након кога је пољска престоница од стране немачког окупатора срањена са земљом, а 200.000 Варшављана протерано је у Немачку и смештено у немачке радне логоре, у којима су остали до краја рата. Приказала је то дело из цивилне перспективе, због чега је доживела невиђену критику, која је није уплашила. 1980. је потписала *Писмо 64 интелектуалки*, које су подржавале тадашње радничке штрајкове широм Пољске и позивале „на општу побуну без проливања крви”. 1981. у Пољској је уведено „ратно стање”, а са њим и строга цензура која је трајала све до краја комунизма, почетком 90-их. Током 80-их наставила је свој научни и педагошки рад у Варшави и Гдањску. Држала је у Гдањску предавања за пољске магистранте и докторанте, али и за оне из суседних земаља, првенствено о пољском и европском романтизму, као о „револуцији маште”, о његовом утицају на књижевност, културу, историју, о пољским романтичарима (Мицкјевич, Словацки, Красињски, Норвид...) званим „пророци”, који су после треће поделе Пољске 1794. између Пруске,

Русије и Аустрије, укидања свих степена пољско-литванских школа, педагошких, научних, уметничких институција на терену Пољске и Литве били приморани да емигрирају. У емиграцији нису седели скрштених руку, између осталог, прикључили су се кружоку Божија ствар или товјанизму, који је основао пољски филозоф Анджеј Товјањски, харизматични вођа Товјањчика. Товјанизам је одбацивао званичну цркву, а залагао се за „унутрашњу”, духовну. Због тога су поменуте песнике називали „пророцима”. У својим активностима предњачио је Мицкјевич, који се поред држања предавања о словенским књижевностима ангажовао и у формирању тзв. пољских легиона у Италији и Турској, који ће се борити за ослобођење Пољака, пре свега, од Руса. У Италији је успео да од пољских емиграната оснује два мања легиона, међутим у Истанбулу је у потрази за пољским емигрантима 1855. оболео од колере и умро. Сахрањен је најпре у Паризу, касније његови посмртни остаци пренети су у Краков, где су сахрањени на Вавелу, поред пољских краљева, а на Главном тргу подигнут му је споменик. Предавања и семинари Јањион о романтичарима и већ поменутих темама били су на највишем научном нивоу и објављивани су сваке године под насловом *Трансјесије*. У периоду од 1981. до 1988. године објављено је седам обимних томова. У њима су се поред предавања Јањион налазили и радови њених магистраната и доктораната. Не само о књижевности већ и о низу других хуманистичких наука. 90-их година она је постала члан Удружења за хуманизам и независну етику, а извесно време била је и члан Солидарности и Уније рада. 1989. постала је поново члан новог Удружења пољских писаца и Пољског ПЕН клуба. Од 1997. до 2004. учествовала је у раду жирија најзначајније Пољске књижевне награде Нике. Од 1992. до 2010. организовала је Семинаре друштвених наука при Институту за социологију и филозофију Пољске академије наука, на које су имали приступ сви заинтересовани. У знак захвалности 1996. поменути студенти су јој за њен 70. рођендан узвратили позамашном књигом *Романтизам. Јањион. Фанијазми*. Док су млађи 2006. прославили свечано њен 80. рођендан публикацијом *Посвећена Јањион*, с комплетном библиографијом њених радова и именима свих њених студената, магистара и доктораната. Умрла је 2020. године у свом стану у Варшави, „онако како је желела, заспавши заувек за писаћим столом с књигом у руци коју је читала”. Сахрањена је на варшавском Војном гробљу Повонски, у Алеји заслужних професора. Умрла је у 93. години, али је до последњег часа била спремна да студентима и млађим колегама удели савет, позајми књигу, разјасни проблем... Поред преношења знања, бавила се и преношењем воље за знањем. Јер и сама је после завршетка студија веома много

радила и урадила, такође, захваљујући старијим професорима. У њена најзначајнија дела по мишљењу студената и колега, спадају она дела посвећена пољским писцима-пророцима: Зигмунту Красињском, Адаму Мицкјевичу и Јулиушу Словацком. У њиховим делима је као „теме” открила и жене које су их инспирисале у тешким временима у историји пољског народа, када Пољска као држава 123 године није постојала, којима је Мицкјевич посветио дело *Гражина*, којој је Јањион у књизи *Жене и дух друштва* посветила расправу „Жена-вitez”. С обзиром на то да је рођена у источној Пољској у којој је било доста Јевреја, у њеној књизи *У Европиди*, али с нашим умрлим нашле су се и расправе: јеврејске теме код Мицкјевича и Мицкјевичев јеврејски легион. Код Красињског, у његовом најзначајнијем делу *Не-божанска комедија* пронашла је „корене пољског семитизма”, изложивши проблем у књизи *Јунак, завера, смрт*. У *Не-божанској* је хрватски режисер Оливер Фрљић, припремајући се да је режира у чувеном краковском Старом позоришту, видео семитизам и у данашњем пољском друштву. Његово схватање драме наишло је на отпор Јана Клате, директора позоришта и глумачког ансамбла, тако да у његовој режији драма није изведена. О чему сам за нашу *Политику* превела текст из пољских новина.

1982. године, у време солидарности забрањен јој је рад на Гдањском универзитету. Последњих деценија живота поред романтизма веома озбиљно се бавила питањима феминизма. Учествовала је на бројним научним конференцијама, од којих је неке и сама организовала. Пензионисала се 1996. године, наставивши да се бави већ поменутих темама. Поред Мицкјевича и Красињског у тексту „Романтична визија револуције” у књизи *Романтичарска трозница* бавила се и Јулијушом Словацким, „творцем новог језика пољске поезије”, посебно периодом његовог мистицизма. 1979. посвећен му је симпозијум, на коме је реферат Јањион изазвао жестоку полемику. Са колегиницом Маријом Жмигроцком, која се, такође, бавила пољским романтизмом, позабавиле су се теоријски његовим значајним делом *Краљ дух*, односно његовом „фрагментарном поетиком”.

Крајем 70-их и почетком 80-их година, на предавањима у Гдањску бавила се најчешће питањима „трансгресије”, односно свакодневним и духовним искуствима човека у време романтизма, као што су зло, лудило, окрутност, еротика, усамљеност, сан, Бог, духови, свесно и несвесно, посебно у својим делима *Посмртни живој Конрада Валенрода* и *Пројекат фантастичне критике*. У појединим томовима *Трансгресија*, поред текстова њених предавања, објављивани су и текстови њених студената, како научни тако и есејистички, а често и преводи мислилаца тога времена:

Фукоа, Женеа, Батаја, Клосовског, Зонтаг и др. дискусије на поједине теме, као што су личности, маске, деца, чудаци, превртљивци, сензибилисти, индивидуална и колективна култура...

Бавила се и Гетеовим схватањем *билдунга*, односно питањем образовања и самообразовања, духовним интегритетом човека у потрошачком друштву, написавши са својом колегиницом Маријом Жмигроцком студију *Одисеја васиљивања. Гејшеова визија човека у „Годинама учења и годинама њујвовања Вилхелма Мајстера”*, с акцентом на Гетеовој концепцији човека. Али разматрајући и питање односа Пољака према национализму, патриотизму, рату, словенству, јеврејству, култури уопште и култури Пољака у књизи *Да ли ћеш знати, шта си преживео?*

Посебну пажњу посвећивала је и феминизму, јер је од младости спадала у групу феминисткиња, када је тај покрет једва постојао. Бавећи се тиме како жену виде мушкарци, а како жене, посветивши тим сазнањима књигу *Жене и дух грујосици*, користећи сазнања пољских и светских феминисткиња и књижевних критичара, посебно односом Јузефа Игнација Крашевског, пољског веома плодног прозног писца XIX века према женама, аутора преко 50 романа и приповедака, посебно у романима Грофица Козел и Сумануте, такође, нобеловцем Гинтером Грасом, рођеном у Гдањску, као прозним писцем и аутором драма, склоном табу темама. Посветивши Грасу посебну пажњу у књигама *Пољска размишљања о Грасу и Гинтер Грас и пољски Дон Кихот*. Не изоставивши мишљења о теми жене ни у делима пољских књижевница, попут Коморњицке, Филипјак, Тули, којима је посветила посебну пажњу у књизи *Живећи љубимо животи*.

Марија Јањион као ватрена комунисткиња у младости касније је у католичкој Пољској отворено изјављивала да је поред тога што је феминисткиња и атеисткиња. У књигама Јањион *Трансови – итрауме – ирансресције и Неваљало гејше*. У последњој насталој на основу интервјуа–реке са њеном бившом студенткињом Казимјежом Шчуком изнела је јавно и да је лезбејка. О теми лезбејства говорила је и у документарним филмовима посвећеним њој: *Облаци Марије Јањион*, који је режирао Кшиштоф Буковски, према сценарију Кшиштофа Рутковског (1993), *Нови контиакти машице* у режији Агњешке Завадовске (2000) и *Побуна Јањион* у режији Агњешке Арнолд (2005).

Добитница је низа највиших признања и награда:

Награда А. Брикнера коју додељује Одељење друштвених наука ПАН за књигу *Зимуний Красињски, деби и зрелоси* (1962);

Награда часописа *Књижевни живоӣ* за област естетике за књигу *Романѿизам, револуција, марксизам* (1972);

Награда научног секретара ПАН-а за књигу *Романѿичарска ѿрозница* (1977);

Награда научног секретара ПАН-а за књигу *Романѿизам и историја*, коју је написала с Маријом Жмигроцком (1979);

Награда Фондације Јужиковски у Њујорку (1980);

Књижевна награда за област есејистике за књигу *Посмрѿни живоӣ Конрада Валенрода* (1991);

Награда Велике фондације културе за 1998. годину (1999);

Награда проф. Казимјежа Вике (2001);

Златна медаља заслужног за културу Gloria Artis (2007);

Специјална награда Пасош „Политике” креатору културе (2009);

Књижевна награда Нике за књигу *Чудно словенсѿво* (2007);

Награда града Гдањска за област културе „Splendor Gedanensis” за 2007. годину (2008);

Награда Министра културе и националног наслеђа (2009);

Награда „Зумбул” коју додељује Фондација једнакости (2009);

Специјална награда Конгреса жена (2010);

Национални орден за заслуге Француској (2012);

Награда пољског ПЕН клуба Јан Парандовски (2018).

Главна дела Марије Јањион:

Луцјан Сјемјењски, романѿичарски ѿесник (1955);

Зѿмунѿ Красињски, деби и зрелосѿ (1962);

Романѿизам. Сѿудија о идејама и сѿилу (1969);

Романѿизам, револуција, марксизам (1972);

Хуманисѿика: Сазнање и ѿераѿија (1982);

Романѿичарска ѿрозница (1975, 2007);

Обнављање значења (1980);

Време оѿворене форме (1984);

Однос ѿрема злу (1989);

Посмрѿни живоӣ Конрада Валенрода (1990);

Пројекатѿ фанѿазмаѿичне криѿѿике. Есеји о еѿзисѿенцијама људи и духова (1991);

Ковачница ѿрирогѿ (1994);

Жене и дух друѿосѿѿи (1996);

Да ли ћеш знаѿи, ѿѿѿа си ѿреживео (1996);

Плач ѿенерала. Есеји о раѿу (1998);

У Евроѿу да, али заједно с наѿим мрѿѿвима (2000);

Мицкјевичев ѿурѿурни ѿлаѿѿѿи. Сѿудија из историје ѿоезије и менијалиѿеѿѿа (2001);

Живећи љубимо живој̄и, узнемирујуће теме о еџисџенцији (2001);
Вампир: симболична биографија (2002);
Чудно словенство: фанџазми књижевности (2006);
Јунак, завера, смрт: јеврејска предавања (2009);
Сабрана дела, т. 1–5 (2000–2002).
 Дела написана с Маријом Жмигроцком:
Романџизам и историја (1978, 2001);
Одисеја васџићања: Геџева визија човека у „Годинама учења и годинама љубовања Вилхелма Мајстера (1998);
Романџизам и еџисџенција (2004).
 Дело написано с Ришардом Пшибилским:
Проблем Сџавроина (1996).

Научни опус Марије Јањион је превођен на низ језика, највише на француски, немачки и енглески. На српски језик њену књигу *Романџизам, револуција, марксизам* превео је за Нолит 1976. године професор полонистике Стојан Суботин, као и њен текст „О романтичарском погледу на свет”, који је објављен у часопису *Књижевност* (1971, број 10) док је текст „Крсташки поход невиних” објављен у часопису *Дело* (1988, март–април) у преводу Петра Вујичића.

После завршетка студија Марија Јањион, коју је на предавањима и дискусијама на другој и трећој години студија запазио професор Стефан Жулкјевски, у то време марксиста, после 1968. опозициониста, почела се бавити пољским романтизмом. Био је то веома значајан правац у пољској књижевности. Дао је највеће пице свих времена. Њиме су се бавили и професори старијих генерација. Међутим, испод пера Марије Јањион, он је постао кључ и за послератну стварност и садашњост, с обзиром на то да је од њега створила категорију која карактерише начин мишљења и вредновања послератног света. По њој, романтизам је, пре свега, афирмација слободе, слободе многих лишених ње из верских побуда, попут Јевреја или хомосексуалних опредељења многих жена и мушкараца. Нападајући десничарске политичаре због глорификације „мушког хетеросексуализма”, пољски аријски националистички мит, протестујући због забране абортуса третираног као „убијање живота”. Наводећи како је као неудата жена деценијама радила од шест ујутру до поноћи. Рад је за њу био читање, писање, веома оригинална предавања и дискусије са студентима магистрантима и докторантима. Да ли престижа ради? Не. Због бављења професуром, односно студената, који су представљали њену породицу. И тако до краја живота, до своје 93. године. Може се рећи

да је радећи на два универзитета, Гдањском и Варшавском и у Институту за књижевност Пољске академије наука зарађивала сасвим пристојно. Међутим, новац је, пре свега, трошила на куповину књига и часописа, неопходних за њено веома широко бављење књижевношћу, уметношћу, социологијом, филозофијом XIX, али и XX века. Стога је живела веома аскетски. Облачила се више него скромно. Хранила се ретко, у јефтиним експрес ресторанима, јер је Пољска деценијама после рата оскудевала у храни. У варшавској четврти Охота имала је двособни стан у Њемцевичовој улици број 24, у коме су свуда биле књиге, у двама собама, кухињици, купатилцу, предсобљенцу. На полицама до плафона и на гомилама око писаћег стола и поред полица, што се види на фотографији, коју прилажем.

У шта сам се уверила, посетивши је двапут, 70-их и 80-их година. Притом она је седела за писаћим столом, на коме су се с њене леве и десне стране налазиле фасцикле по готово метар висине. Ја сам седела преко пута ње на столици, посматрајући је између фасцикли. Писала је искључиво руком, веома читко и давала текстове дактилографима да их прекуцавају за штампу. Говорила је: „Библиотека је мој живот, моја интелектуална и емоционална прђија, писаћи сто је моје радно место.” Примала је у стану колеге и студенте на разговоре и позајмљивала им књиге. С тим што студенти нису били само полонисти и они који се баве искључиво романтизмом већ и они који се интересују за хуманистичке науке. Нити само млади, већ разних узраста. У знак захвалности за њен 80. рођендан поклонили су јој велико генеалогско стабло које представља њу са 40 већих грана с именима доктораната, док тање гране означавају 400 магистраната, а лишће 1000 бивших студената. Због тога су је сматрали и називали Сизифкињом. До краја живота Француску револуцију је сматрала најважнијом у историји Европе. Док је солидарност као врсту романтизма из 80-их година почела да сматра „великим романтизмом”, јер се са својих 12.000.000 припадника у приличној мери изборила за грађанску једнакост, која у прошлости Пољске није постојала. Премда су десет година њеног трајања биле „године неслободе и убијање духа”. Хиљаде Пољака, попут Адама Михњика, уместо студирања и стицања знања провеле су у затворима. И поред тога Пољска је данас као и остале земље Источног блока распопућена: на левицу и десницу, владајућа партија одлучује о свему најважнијем, сукобљава се са Европском унијом. Односно, и даље уместо уметности и културе доминира политика. И даље национализам је у приличној мери милитаризам. И даље постоји пољски месијанизам. И даље политика је глува на неправде у земљи. Европа и даље Пољаке третира

као народ нижег реда. По њој, није нестао ни „вампиризам” у пољском друштву и књижевности. Како је детињство провела у Литви истиче његово паганство до XIV века, када су Пољаци удајом своје принцезе Јадвиге за литванског Великог кнеза Јагјела увели у њу хришћанство. Што Литванци данас сматрају наметом. Због много чега је критиковала и Варшавску школу историје, која четворовековну историју Пољско-литванске уније сагледава неодговарајуће. Дајући примат католичанству, док је њој ближе литванско паганство. На основу кога, по њој, „кћери су, а не синови створене за велике задатке, јер су кћери духовне наследнице и изабранице”. Због тога на њеној сахрани нису учествовали политичари већ бивши студенти и колеге професори, као и представници свих постојећих цркава у Пољској. Један од представника цркве, шире непознат, прочитао је „међурелигијску молитву”, јер је Марија у бити водила монашки живот. Сличан су водили и Михал Гловињски, Јануш Славињски, Јарослав Марек Римкјевич, њене колеге из Института за књижевност Пољске академије наука. Свима је бављење књижевношћу представљало смисао егзистенције. Тачније, слободно бављење пољском књижевношћу и уметношћу разних векова. Због тога се, по свој прилици, међу бројним правцима те књижевности определила за романтизам, који је за њу пре свега био „афирмација слободе”. Стога је њен стваралачки метод било „ширење немира”. Њени легендарни семинари у Гдањску и Варшави, често укидани, представљали су и залагање за „другост”, која је много пута била одбацивана.

Нов модел пољског патриотизма, лишеног страха од другости, са свешћу о „кореновима и дужностима Пољака” најбоље је изразила у књизи *У Европу га, али с нашим умрлим*. Без обзира на бројне забране, оставила је за собом велики број научних радова, јер су њена дела, пре свега, била „морални манифести”, указивала је на то да је пољскост XIX и XX века низ окошталих догми, уместо нових форми друштвеног и културног живота. Због тога су је и студенти и колеге називали: Сизифкиња, ерудиткиња, визионерка, учитељица, мајсторица, јер није знала за годишњи одмор, летовање, путовања без обавеза. С правом је неко од присутних на њеној сахрани рекао: „Смрт ју је послала на вечни одмор!”

Међу пољским универзитетским професорима било је доста сличних њој или типу француских професора и интелектуалаца, који су, такође, били стално присутни у медијима, стално писали, стално објављивали, били превођени, вршили утицај на научне и универзитетске кадрове Европе и Америке. Марија Јањон имала је, такође, сараднике и сараднице са сличним схватањем научног и педагошког рада: Стефан Жулкјевски, Ришард Пшибилски, Марија

Жмигروشка, Алина Витковска, Малгожата Барановска... Међу њима посебно се слободом сагледавања и представљања ствари истицала Барановска (1945–2012), песник, прозни писац, стручњак за надреализам и изузетан критичар и теоретичар поезије. Имала сам срећу да је због бављења пољском међуратном авангардом упознам и посетим у стану са високим зидовима, у коме су се поред полица с књигама на зидовима налазиле и слике веома познатих пољских сликара и посебан сецесионистички орман с фиокама, у којима су се налазиле прелепе дрвене кутије у којима је чувала колаже Шимборске и стотине разгледница, посебно Варшаве. Међу њеним књигама посебно су значајне: *Приватна историја поезије*, *Емисар осећања: приватна историја дописнице*, *Тако лако бежаше ништа не знаћи о томе: Шимборска и свей*, *Надреалистичка маџија и поезија* (њена докторска дисертација).

За Марију Јањион многи од поменутих су говорили: Била је штедра, али је захтевала реванш! Како и не би кад је „професура“ за њу била: не само позив већ и судбина; такође, нешто важно не само за њу већ и за свет, за Пољску. Песникиња Ана Јанко и њена студенткиња рекла је: „Чекали смо је у Гдањску као месечну трансфузију, свако њено предавање у нашим жилама било је нова, свежа крв. Песник Мирон Бјалошевски, који је имао и своје авангардно позориште, називао ју је „професора“. У једном интервјуу поменуто је како се бавила са око 300 тема. Размишљајући о њима, веома често није могла да заспи или се усред ноћи будила да нешто запише, а познато је да је најдуже спавала 5 сати. Након буђења, започињала је дан питањем: „Ком чаробном послу посветити се данас?“ Посвећивање било је веома пажљиво читање, записивање мисли о прочитаном, сврставање записа тематски. Годинама је двапут недељно путовала возом у Гдањск. Пет сати вожње у једном и пет сати у другом правцу. Све време путовања допуњавала је своје предавање. Са железничке станице директно је одлазила на Гдањски универзитет, ни у мислима није на неку од гдањских плажа. Тобож „као вампир“, о коме је веома много написала, није подносила сунце, те је и на том универзитету „оспособила“ многе будуће писце, новинаре, културологе, чак политичаре... Њени текстови, било чланци, било књиге увек су представљали и указивање на неки мисаони или духовни пут. Својим текстовима умела је као ретко ко да другог усмери на одговарајућу стазу мишљења и понашања, што је у време у коме је живела представљало велику реткост.